



НАЦІОНАЛЬНА СПЕЦСЛУЖБА

В УКРАЇНСЬКОМУ
ДЕРЖАВОТВОРЕННІ



Наукова серія «Світові традиції державного управління»

НАЦІОНАЛЬНА СПЕЦСЛУЖБА В УКРАЇНСЬКОМУ ДЕРЖАВОТВОРЕННІ



**Збірник статей і матеріалів
з нагоди 29-ї річниці утворення СБУ**

*Видання присвячене співробітникам СБУ, які загинули,
захищаючи державний суверенітет та територіальну
цілісність країни*

Київ
Видавництво «ТОВ «Прометей»
2021

УДК 351.746.1:342](477)(082)

НЗ5

Національна спецслужба в українському державотворенні: збірник статей і матеріалів з нагоди 29-ї річниці утворення СБУ / О. Ф. Белов (спец. ред.), В. С. Грицак, С. М. Орехов, О. О. Скіпальський, М. О. Сидоржевський, І. М. Мищак (наук. ред.), В. В. Омельчук (кер. авт. кол.), О. Б. Христенко та ін. К.: Прометей, 2021. 376 с. Наукова серія «Світові традиції державного управління». Вип.Х.

National Special Service in Ukrainian state-building: a collection of articles and materials on the occasion of the 29th anniversary of the SSU / O. Belov (special ed.), V. Hrytsak, S. Orekhov, O. Skipalskyj, M. Sydorzhewskij, I. Myshchak (scientific ed.), V. Omelchuk (supervising author), O. Khrystencko and others. K.: Prometheus, 2021. 250 p. Scientific series «World traditions of public administration». Issue X.

Видання присвячене співробітникам СБУ, які загинули, захищаючи державний суверенітет та територіальну цілісність країни

The publication is dedicated to the SSU officers who died defending the state sovereignty and territorial integrity of the country.

Редакційна колегія: Ю. Б. Артюхов, почесний доктор О. Ф. Белов (спец. ред.), д.і.н., доц. В. В. Газін, д.і.н., проф. П. П. Гай-Нижник, почесний доктор М. В. Гладкий, д.ю.н., проф. П. П. Захарченко, д.і.н., проф. І. М. Мищак (наук. ред.), д.політ.н., О. І. Нездоля, проф. Д. В. Неліпа, к.і.н. В. В. Омельчук (кер. авт. кол.), к.і.н. П. В. Сацький, д.і.н., проф. Ю. В. Телячий, О. В. Чижова.

Рекомендовано до друку Вченою радою Наукової серії
«Світові традиції державного управління» (протокол №1 від 21 січня 2021 року)

Рецензенти:

віце-президент НАН України, д. політ. н. О. О. Рафальський,
д.і.н., проф. В. С. Степанков, д.ю.н., доц. В. Б. Кузьменко

Збірник статей і матеріалів «Національна спецслужба в українському державотворенні» – наукове видання, яке розкриває особливості формування та розвитку української безпекової традиції, від витоків до сьогодення.

Присвячений співробітникам СБУ, які загинули, захищаючи державний суверенітет та територіальну цілісність країни.

The scientific collection of articles and materials «National Special Service in Ukrainian State-Building» reveals the peculiarities of the formation and development of the Ukrainian security tradition, from the origins to the present.

Dedicated to SSU officers who died defending the state sovereignty and territorial integrity of the country.

ISBN 978-617-7502-02-8

© Омельчук В. В., керівник авт. кол., 2021
© Видавництво «ТОВ «Прометей», 2021



Військова розвідка і контррозвідка УНР та УД: створення, завдання, діяльність (1918 р.)

Павло Гай-Нижник

З часу відновлення української державності у 1918 році питання інституціалізації національної служби розвідки і контррозвідки через несприятливі військово-політичні обставини для УНР не набуло цілеспрямованого втілення в життя на державному рівні, позаяк, як зазначав військовий міністр УНР полк. О. Жуковський, «большевицька розвідка проникла і в центральні установи»¹. У лютому ж 1918 р. його розвідка надала міністрові відомості про кривавий терор більшовиків в окупованому ними Києві і що російським Генеральним штабом «асигнувано було на розвій успіху большевистської війни з Україною 5.000.000 руб., що Генеральний Штаб поставив собі головним завданням нанести нам великий економічний крах, для чого всі військові складські запаси, весь залізнодорожний рухомий інвентар повинно вивестись з території України»². Після повернення державних органів УНР до столиці України 1 березня 1918 р., вирішенню цієї архіважливої державної справи протидіяло німецько-австро-угорське командування, війська яких увійшли на терени України (внаслідок Берестейського договору від 9 лютого) й доволі скоро із союзницьких перетворилися на окупаційні.

Варто зауважити, що за часів Центральної Ради в УНР все ж було зроблено перші кроки у напрямку створення та інституціалізації розвідувальної і контррозвідувальної служби України. Зокрема, як згадував військовий міністр УНР, у січні 1918 р. під час антидержавного заколоту більшовиків з центром на заводі «Арсенал», йому вдалося організувати сотню, «яка і приступила до несення служби розвідки, вела бій в місцях, де того вимагали обставини та охороняла район розташування Військового міністерства»³.

У березні 1918 р. начальник Генерального штабу полк. О. Сливинський, в рамках реорганізації Генштабу, створив два підвідділи: розвідочний і закордонного зв'язку. Вже 11 квітня, відповідно до наказу військового міністра О. Жуковського, розвідувальний підвідділ на чолі з підп. В. Колосовським

¹ Жуковський О. Вспомини часів епохи Великої Східньої Революції початка 1917–19 рр. (Із окопів до Тюрми). Записка книжечка. 1919 рік / Упорядник: П. Гай-Нижник. К., 2018. С. 83.

² Там само. С. 112, 98.

³ Там само. С. 69.



Олександр Сливинський

(від 10 березня 1918 р.) набув статусу відділу першого генерал-квартирмейстерства¹. До його складу (станом на 19 квітня) увійшли: начальник, його помічник, двоє офіцерів для доручень, двоє перекладачів і один урядовець². Начальник відділу В. Колосовський здійснював загальне керівництво роботою розвідувального відділу. Його помічник осавул Матвієнко займався організацією агентурної діяльності («керування таємною розвідкою»). Старшина для доручень курінний Мазур-Ляховський проводив допити військовополонених і громадян, що прибували з території РСФРР, а його колега курінний Марченко підтримував контакти з «політичним бюро по справах контррозвідки», вилучав цінну розвідувальну інформацію, що її накопичувало

вказане бюро на чолі з Герасименком. Один з перекладачів (посада другого була вакантною) перекладав матеріали з німецької та французької мов, а урядовець виконував обов'язки діловода підрозділу.

Головним завданням відділу було здобуття й аналіз становища на суміжних з Україною фронтах радянських військ в районі Дону і Кубані. У зв'язку з зазіханням Румунії на терени Північної Буковини й Південної Бессарабії, особливу увагу було звернено й у цьому напрямкові. Планувалися розвідувальні заходи й щодо розвідок військових потуг і намірів інших країн. Тож відділом було напрацьовано й відповідну «програму праці» для військових аташе УНР за кордоном. І в цьому контексті окремої ваги набував підвідділ закордонного зв'язку на чолі з ген. Березовським. Своєю чергою начальник розвідувального відділу полк. В. Колосовський зазначав, що «ввідділ надсилає німцям і австрійцям всі одержані відомості, а від них ніяких відомостей не одержує»³. Відтак, за часів УНР Центральної Ради австро-німецькі союзники зверхньо ставилися не лише до української республіканської влади, а й нехтували сприянням до становлення збройних сил УНР та, надто, до українських спецслужб, зокрема й військових розвідки і контррозвідки. Попри це, полк. В. Колосовський мав намір посилити роботу свого розвідувального підрозділу, в тому числі й шляхом збільшення його штатів і поліпшення матеріально-технічних умов праці своїх співробітників, планувалося створення резидентур в інших державах, на даху

¹ ЦДАВО України. Ф. 1074. Оп. 2. Спр. 29. Арк. 23.

² Там само. Ф. 1077. Оп. 1. Спр. 27. Арк. 2–3.

³ Там само. Арк. 27.

Генштабу було встановлено станцію радіоперехоплення. «Вся організація закордонної розвідки, – вказував В. Колосовський, – повинна зоставатися безумовною таємністю для всього розвідочного відділу, позаяк було б надто непевно для справи знайомити багатьох осіб з організацією таємної розвідки...»¹.

Цілеспрямована ж робота у цьому напрямкові інтенсивніше розпочалася вже після перевороту 29 квітня 1918 р. та проголошення Української Держави у формі гетьманату П. Скоропадського. Як фаховий військовик, генерал П. Скоропадський усвідомлював роллю і вагу військових та інших спецслужб у сфері державної безпеки й чи не одразу ж після встановлення свого гетьманування заходився до розв'язання цього питання, в тому числі й у перемовинах з командуванням німецької групи армій «Київ» (командувач – фельдмаршал Г. Айхгорн; начальник штабу – В. Гренер) та представниками німецької та австро-угорської дипломатії в Україні.

Вже у червні 1918 р. було реорганізовано Генеральний штаб Армії Української Держави. В його штатах, зокрема, функціонували у складі 1-го генерал-квартирмейстерства (очільник – генеральний хорунжий Л. Дроздовський) Розвідочний та Закордонний відділи (відділ закордонного зв'язку), що переймався організацією роботи військового аташат².

Отже, Закордонний відділ 1-го генерал-квартирмейстерства Генерального штабу керував формуванням та діяльністю системи військово-дипломатичного представництва Української Держави, а військовими агентами мали призначатися лише офіцери Генштабу, що мали відповідні морально-психологічні якості та професійні навички³. З метою конкретизації роботи військово-дипломатичної агентури вже 31 травня 1918 р. начальником Генерального штабу було затверджено цілком таємну «Інструкцією військовим агентам при представниках по частині розвідочній», згідно з якою, зокрема, військові аташе отримали чітко визначену директиву щодо системного збору інформації і мали щомісяця надсилати конфіденційну інформацію та докладний інформаційно-аналітичний матеріал до відділу закордонного зв'язку⁴.

Генштаб, передусім, цікавили наступні кластери: правова база формування армій іноземних держав; організація чужоземних армій у мирний і воєнний час; озброєння та технічні засоби, що знаходяться у користуванні цих армій; мобілізаційні можливості промисловості, транспорту та шляхів сполучення держав акредитації; матеріальне забезпечення іноземних армій; перебіг і засади військової підготовки, військово-навчальні та наукові заклади іноземних армій; дислокація частин, з'єднань та армій іноземних держав; морально-психологічний стан особового складу чужоземних армій, штатний і наявний стан їхніх командних кадрів; підготовка майбутнього

¹ Там само.

² Там само. Арк. 2, 13.

³ Там само. Спр. 45. Арк. 2.

⁴ Там само. Ф. 1074. Оп. 1. Спр. 45. Арк. 11.

театру воєнних дій у фортифікаційному, транспортному, топографічному відношеннях; плани військових дій іноземних армій та система і спосіб охорони кордонів різних держав¹.

У червні 1918 р. Військове міністерство внесло на розгляд Ради міністрів проект Постанови щодо призначення військових агентів до Берліна, Відня, Софії, Істамбула, Бухареста й Берна. При посольствах пропонувалося запровадити посади військового аташе. За проектом при посольствах Української Держави 1-го розряду (12 осіб за штатом) мали отримати акредитацію: військовий агент (посада отамана бригади), його помічник (полковник) і старшина для доручень (курінний), а при посольствах 2-го розряду (3 особи) – військовий агент (полковник) і його помічник (курінний)². 10 червня 1918 р. уряд ухвалив тимчасові штати посольств і місії Української Держави, а 14 червня було ухвалено Закон «Про посольства і місії Української Держави»³.

4 липня 1918 р. гетьманом було затверджено Закон «Про установлення посад військово-морських агентів в складі посольств Української Держави». Ним, зокрема, було встановлено запровадити у складі українських посольств в Німеччині, Австро-Угорщині та Румунії посади військово-морських агентів. Кожному з них визначалося річне утримання у 12 тис. крб, а також мали бути виділені кошти на роз'їзди (3 тис. крб), на винаймання помешкання (3 тис. крб), а також на оплату щорічної зарплатні (по 6 тис. крб) для призначеного в розпорядження кожного військово-морського агента писаря⁴. 22 липня 1918 р. до Берліна було відряджено капітана 1-го рангу Українського Військового Флоту Г. Свірського для ведення переговорів у справі повернення Україні Чорноморського флоту⁵. Поточною ж роботою військово-морської дипломатії керував Закордонний відділ Морського Генерального штабу, який мав збирати і обробляти усі відомості з організації та озброєння військово-морських сил іноземних держав, яка надходила б від військово-морських аташе⁶. Відповідно до вищевказаного закону, 10 серпня гетьманом було законодавчо затверджено призначення військово-морського агента також і у складі посольства Української Держави в Туреччині⁷.

Того ж дня П. Скоропадський затвердив Закон «Про встановлення посад військових агентів Української Держави при посольствах і про штати їх», згідно з яким при українських посольствах у Берліні (Німеччина) та Відні

¹ ЦДАВО України. Ф. 1074. Оп. 1. Спр. 45. Арк.12.

² Там само. Спр. 17. Арк. 1–2; ф. 3766. Оп. 1. Спр. 47. Арк. 37–38.

³ Гай-Нижник П. П. Законодавче та нормативно-правове підґрунтя становлення дипломатичної служби Української Держави за Гетьманату 1918 р. Гілея, 2017, Вип. 123 (№ 8). С. 28–36.

⁴ Державний вістник, 1918, № 22, 14 липня.

⁵ Сідак В. С. Національні спецслужби в період Української революції 1917–1921 рр. (невідомі сторінки історії). К.: Альтернативи, 1998. С. 109.

⁶ Там само.

⁷ Державний вістник, 1918, № 35, 15 серпня.

(Австро-Угорщина) запроваджувалися посади військових агентів І розряду, а при посольствах у Бухаресті (Румунія), Софії (Болгарія), Берні (Швейцарія) та Істамбулі (Туреччина) – ІІ розряду¹. Кожен військовий агент І розряду (при посольстві в Німеччині й при посольстві в Австро-Угорщині) прирівнювався за військовим рангом до «отамана бригади» й мав річне утримання у сумі в 16 тис. 200 крб (10 тис. 800 крб – основне й 5 тис. 400 крб – додаткове утримання). Військові ж агенти ІІ розряду (себто при посольствах в Румунії, Болгарії, Швейцарії та Туреччині) прирівнювалися за військовим рангом до полковників й мали отримувати щорічно 14 тис. 400 крб кожен (9 тис. 600 крб – основне й 4 тис. 800 крб – додаткове утримання). Крім цього військові агенти мали одержувати по 300 крб кожен на передплату часописів і журналів та по 500 крб «підйомних» одночасово. Передбачалося також, що військовим агентам на перший рік служби мало б виділятися іще по 3 тис. крб «на купівлю вільної одежі» (у два терміни: 1 тис. 500 крб при прибутті за місцем призначення й стільки ж – після півроку служби). У випадкові службових роз'їздів за кордоном вони (або їхні заступники) отримували аванс у 2 тис. крб (в рахунок платні за дійсну вартість проїзdnих квитків І-го класу (в т. ч. авансом по 400 крб. і по 15 крб добових). Військові агенти мали вільно користуватися посольськими «помешканнями з обстановкою, видатками на канцелярські потреби, пишучою машинкою, писарями, курерами та автомобілями»². У випадку ж неможливості таких послуг, агенти могли б одержувати додатково щорічно ще 12 тис. 900 крб з яких визначалося: 3 тис. крб – на оренду квартири з меблюванням, 1 тис. 200 крб – на канцелярські видатки, 3 тис. 600 крб – на наймання писаря, 3 тис. 600 крб – на кур'єра, 1 тис. 500 крб – на купівлю пишучої машинки. Таким чином загальна передбачувана сума утримання шістьох військових агентів при посольствах Української Держави в Берліні (Німеччина), Відні (Австро-Угорщина), Бухаресті (Румунія), Софії (Болгарія), Берні (Швейцарія) та Істамбулі (Туреччина) мала сягнути 204 тис. 600 крб бюджетних коштів на рік. Проте, уряди цих держав відхилили приїзд українських військових аташе³.

На відділ закордонного зв'язку також передбачалося покласти усе таємне листування з військовими агентами, розробку нових шифрів для конспіративних зносин, забезпечення режиму таємності контактів з конфіденційними джерелами інформації, а також офіційну репрезентацію Генштабу перед військово-дипломатичними представниками інших держав в Україні, супроводження їх у службових подорожах по країні⁴.

Згідно з оновленим штатом Головного управління Генштабу, що був прийнятий 21 червня 1918 р. на Раді військового міністра, полк. В. Колосовського

¹ Там само, № 37, 20 серпня.

² Там само.

³ Сідак В. С. Вказана праця. С. 109.

⁴ ЦДАВО України. Ф. 1077. Оп. 1. Спр. 27. Арк. 3, 41–45.



Володимир Колосовський

було перезатверджено на посаді очільника Розвідочного відділу. Відділ складався з трьох частин:

- ✓ перша: штаб-старшина Матвієнко (очільник), 2 старших офіцери для доручень, 2 перекладача, військовий канцелярист (географія уваги: воєнно-політичне становище, збройні потуги, армії, військово-економічний розвиток, стратегічні плани військ Румунії, Болгарії, Туреччини);
- ✓ друга: штаб-старшина Щербицький (начальник частини), 2 старших офіцери для доручень, військовий канцелярист (географія уваги: воєнно-політичне становище збройні потуги, армії, військово-економічний розвиток, стратегічні плани військ Росії, на Кавказі та квазідержавних й воєнізованих формацій, що утворилися після розпаду Російської імперії);
- ✓ третя: начальник, 2 старших офіцерів для доручень, діловод, перекладач, військовий канцелярист (географія уваги: зв'язок з командуванням Центральних держав – Німеччини, Австро-Угорщини, Болгарії, Туреччини)¹.

Головними ж об'єктами уваги, попри інші країни, обумовлено були Росія (РСФРР) і Румунія². В кадровому ж контексті основу вищевказаних структур склали досвідчені колишні офіцери російської імператорської армії³. Варто також наголосити й на тому, що саме за гетьманування П. Скоропадського було дійсно започатковано і налаштовано діяльність резидентур Закордонного відділу Генштабу, зокрема розроблялися плани посилення роботи шляхом створення мережі резидентур, які мали поєднувати збір інформації з акціями політико-пропагандистського впливу та іншими заходами в інтересах Української Держави⁴.

Набуття таємних військово-політичних відомостей Генштаб мав намір здобувати в наступні способи та дії: «періодична посилка за кордон

¹ ЦДАВО України. Ф. 1077. Сп. 1. Спр. 27. Арк. 35.

² Котляр М., Кульчицький С. Шляхами віків: Довідник з історії України. К., 1993. С. 154–155.

³ Сідак В. С. Вказана праця. С.105.

⁴ Ходанович О. Л. Організаційні структури військової розвідки і контррозвідки в Українській Державі гетьмана П. Скоропадського (квітень–грудень 1918 р.). *Воєнно-історичний вісник*, 2018, 2 (28). С. 27.

таємних агентів з особливими дорученнями»; через «постійних особливих агентів за кордоном»; «покуп... важніших таємних документів (наприклад, планів мобілізації), вартість яких лічиться на десятки, а то й сотні тисяч карбованців»; використання офіцерів-розвідників при чужоземних штабах армійських з'єднань і військових частин¹; від прибулих іммігрантів (носіїв важливої інформації) в межі Української Держави з теренів колишньої Російської імперії².

З метою здобуття розвідувальних даних, використовувалися також військова авіація (в т. ч. не лише літаками, а й гідропланами³, аеростатами та за координаційної допомоги Інспектури повітряних сил, що підпорядковувалася б безпосередньо начальникові Генштабу), технічні засоби (головно – радіоперехоплення, в т. ч. й через встановлену на даху Генштабу потужної радіостанції)⁴.

Були також військово-політичні розвідувальні та контррозвідувальні підрозділи і в системі адміністрації глави держави за владарювання П. Скоропадського, що мала військово-цивільний характер та структуру і називалася «Головна Квартира Пана Гетьмана»⁵, зокрема у складі Власного штабу гетьмана всієї України⁶. Головна Квартира гетьмана являла собою центральну адміністрацію глави держави, яку було побудовано на військових засадах і що мала виняткові контролюючі повноваження щодо усіх силових структур країни та визначала основні напрями охоронної діяльності в Українській Державі. До її обов'язку входило також безпосередньо оповіщати гетьмана про стан і потреби національної та його особистої безпеки тощо. Власний же Штаб гетьмана всієї України був серцем Головної Квартири керманіча держави і повноваження цієї інституції були надзвичайно широкими й протягом Гетьманату на його чолі стояли три особи: генерал-майор Владислав Дашкевич-Горбацький (29 квітня – 27 червня 1918 р.); полковник Борис Стеллецький (27 червня – 24 жовтня 1918 р.); генерал-лейтенант Олександр Аккерман (24 жовтня – 14 грудня 1918 р.). Начальник Штабу гетьмана з будь-якого приводу чи справи мав звітуватися лише перед гетьманом і отримувати вказівки та розпорядження також винятково від гетьмана, а тому «ніяке інше управління по справам, ввіренім його розпорядженню, вимагати вказівок по ним права не має». Окрім того начальник гетьманського Штабу дорівнювався в правах з головноуправляючим, а в окремих випадках набував навіть прав міністра, тому й міг віддавати «всі розпорядження по

¹ ЦДАВО України. Ф. 1077. Оп. 1. Спр. 27. Арк. 3, 44.

² Там само. Ф. 3766. Оп. 1. Спр. 86. Арк. 18.

³ Крипякевич І., Гнатевич Б., Стефанів З. та ін. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.). Львів: Світ, 1991. С. 426–427, 441–442.

⁴ Ронге М. Разведка и контррозвідка. К., 1993. С. 37; ЦДАВО України. Ф. 1074. Оп. 2. Спр. 37. Арк. 35.

⁵ ЦДАВО України. Ф. 2469. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 16.

⁶ Гай-Нижник П. Павло Скоропадський і Власний Штаб гетьмана всієї України: боротьба за владу і державність. К.: Крок, 2019. 626 с.

міністерствам Гетьмана, його розміщенню, задоволенню та охороні»¹. Посада начальника Штабу гетьмана (він же був і командуючим гетьманською Головною Квартирою) прирівнювалася до військового звання – генеральний старшина Генерального штабу, яка належала до III класу у посадовій кодифікації з річним утриманням у 18 тис. крб². Генеральна старшина – у період Гетьманату 1918 р. – вищий старшинський командний склад Збройних Сил Української Держави, до якого належали генеральний хорунжий, генеральний бунчужний і генеральний осавул.

Військово-політичною розвідувальною і контррозвідувальною структурою у складі Власного Штабу гетьмана був Осібний (Особливий) відділ. Відповідно до Положення «Про Осібний відділ Штабу Гетьмана, компетенцію його посадових осіб і підрозділів», цей підрозділ гетьманського Штабу мав завданням відстежувати різні політичні та національні течії у суспільстві стосовно ставлення до особи гетьмана, розробляв заходи та операції щодо боротьби урядових установ з антидержавною діяльністю політичних партій, організацій та окремих осіб, а також інформувати про діяльність політичних партій та громадських рухів України, які могли шкідливо вплинути на внутрішню ситуацію в Українській Державі та на її міжнародні відносини. Окремі агенти відділу здійснювали розвідувальні функції й за кордоном України. Осібний відділ також був зобов'язаний виконувати окремі доручення начальника Власного Штабу гетьмана щодо галузі своєї безпосередньої діяльності³. Таким чином відділ фактично виконував роль військово-політичної розвідки та контррозвідки й мав надзвичайні повноваження щодо інших офіційних установ Української Держави. Командуючий Добровольчою армією Збройних сил Півдня Росії А. Денікін, до речі, небезпідставно вважав, що організація контррозвідки і «загони особливого призначення» в Україні домінували над «багнетами», тобто над питанням створення армії⁴.

Пропозицію стосовно створення Осібного відділу при Власному Штабі гетьмана подав П. Скоропадському у перші ж дні по перевороті державний секретар М.Гіжицький. Він, зокрема, так обумовлював потребу в такій інституції: «Нам, пане Гетьмане, необхідно мати свою розвідку, ми нічого не знаємо. Потрібно, щоб Ви були постійно освідомлені про те, що відбувається в середині країни, отримуючи відомості не лише з міністерства внутрішніх справ, але й від власного органу. Крім того, маса людей, які не співчують переворотові, можуть здійснити замах; врешті, може бути підготовлено переворот, а ми про це й нічого знати не будемо до останньої хвилини»⁵. Гетьман одразу ж обміркував цю справу з головою Ради міністрів і, за сумісництвом,

¹ ЦДАВО України. Ф. 2469. оп. 1. Спр. 1. Арк. 81–100; Арк. 16–30.

² Державний вістник, 1918, № 26, 22 липня.

³ ЦДАВО України. Ф. 2469. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 44–45.

⁴ Деникин А. И. Очерки русской смуты. *Вопросы истории*. 1991. № 1. С. 146.

⁵ Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. Київ–Філадельфія, 1995. С. 206–207.

міністром внутрішніх справ Ф. Лизогубом. П. Скоропадський, власне, вже був переконаний в необхідності створення такої структури при своєму Штабові, позаяк то були, за словами самого гетьмана, «часи мінливі» і він не хотів «бути увідомленим винятково однією лише людиною [тобто лише міністром внутрішніх справ. – П. Г.-Н.]»¹. Було вирішено, що «уся агентурна частина буде зосереджуватися у міністерстві внутрішніх справ, проте що при штабі Гетьмана буде вестись особлива агентура у так званому «осібному відділі штаба Гетьмана», на обов'язки якого буде стежити за усіма особами та партіями, що готують замах на мене [Скоропадського. – П. Г.-Н.] і, взагалі, що прагнуть до перевороту»². Однак, судячи зі спогадів гетьмана, утворення, діяльність і сфери роботи цієї установи в багатьох державних інституціях не викликали розуміння. Сам гетьман вважав, що такі спеціальні підрозділи є каменем спотикання усіх урядів і що навіть «такий геній, як Наполеон, на ньому провалився врешті решт»³.

Разом з тим П. Скоропадський згадував, що утворення, діяльність і сфери роботи Осібного відділу в багатьох державних інституціях не викликали розуміння. Сам гетьман вважав, що такі спеціальні підрозділи є каменем спотикання усіх урядів і що навіть «такий геній, як Наполеон, на ньому провалився врешті решт»⁴. Тим не менш, державна влада поставилася до організації та налагодження роботи Осібного відділу не зволікаючи, у тому числі й щодо фінансового забезпечення. Вже наприкінці червня 1918 р. на його потреби було виділено 184 тис. крб, з яких на залучення таємної агентури (до 1 вересня 1918 р.) було витрачено 50 тис. крб, для заохочення роботи особливих службовців – 40 тис. крб, на додаткову платню співробітникам за працю у вечірні й нічні години – 30 тис. крб, на непередбачені витрати агентів і наглядців – 10 тис. крб, на винагороди службовцям відділу – 24 тис. крб, на покриття витрат у зв'язку з дорожнечою – 30 тис. крб⁵. Від 1 вересня по 1 грудня 1918 р. на таємні видатки по Осібному відділу в розпорядження начальника Власного Штабу гетьмана було виділено 348 тис. 752 крб.⁶ 15 листопада 1918 р. у розпорядження начальника гетьманського Штабу для охорони державної безпеки було таємно асигновано 10 млн карбованців⁷.

Начальником Осібного відділу у званні державний ранговий було призначено колишнього товариша прокурора окружного суду, статського радника (XII класи) і вченого-правознавця Дмитра Бусла, в чесності якого гетьман не мав сумнівів⁸. Інтенсивно формувався й штат підрозділу. Начальника Осібного відділу призначав і ніс за це персональну відповідальність особисто

¹ Там само. С. 207.

² Там само.

³ Там само. С. 206.

⁴ Там само.

⁵ ЦДАВО України. Ф. 2469. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 7, 4.

⁶ Там само. Ф. 1064. Оп. 1. Спр. 92. Арк. 23.

⁷ Там само. Арк. 17.

⁸ Скоропадський П. Вказана праця. С. 207.

начальник Власного Штабу гетьмана. У своїх правах очільник цього відділу дорівнювався до командира армійського корпусу і визначався Дисциплінарним військовим статутом, а також мав чин державного рангового¹. Усі працівники Осібного відділу (як військові, так і цивільні) вважалися на дійсній військовій службі з відповідними правами та належними пільгами. За посадові ж злочини чи службові провини цивільні службовці відділу підлягали відповідальності на загальних підставах для визначених посадових осіб².

Осібний (Особливий) відділ розташовувався у київському готелі «Версаль» на київській вулиці Підвальній. Його приміщення були не надто вишукані. Так, наприклад, кабінет начальника відділу Д. Бусла являв собою велику залу, на протилежному від вхідних дверей якої стояв великий стіл, а сама кімната погано освітлювалася лише однією гасовою лампою³.

В Осібному відділі також несли службу помічник начальника відділу, особи для спеціальних доручень, 7 штаб-офіцерів (ад'ютантів), 8 районних офіцерів (посади, що відповідали званням підполковника / полковника), а також службовці юридичного та інформаційного відділень, канцелярії та екзекутор. Районні офіцери, котрі призначалися до кожної з 8 губерній держави, мали права командирів окремих батальйонів.

Урядовці юридичного відділення займалися перевіркою оперативних матеріалів і після з'ясування обставин справи, через начальника відділу усі листи передавали на розслідування старшому прокуророві Апеляційного суду або прокурорам Військового чи Морського судів⁴. Начальник відділення, його помічник та урядовці, що належали до IV–VIII посадової класифікації, мали право провадження попереднього слідства на основі відповідних статей Статуту карного суду Російської імперії. Утім, для проведення слідчих дій і дізнання до відділення могли відряджатися й інші особи.

Інформаційне відділення комплектувалося з його начальника, чотирьох штаб-офіцерів для розробки і класифікації оперативних матеріалів, агентів зовнішнього нагляду (за окремим штатом), спеціального діловода й друкарки з дозволом роботи з таємними документами.

Зовнішнім наглядом керував призначений завідуючий, якому підлягали агенти Києва та відряджені у провінцію. Усі агенти поділялися на три розряди (за розміром оплати): вищий (15 осіб за штатом), середній (20 осіб) і молодший (15 осіб). Агентами могли стати лише особи, що залишилися на надстроковій службі, закінчили курси навчальних команд мирного часу та отримали відповідні атестації⁵. При цьому агенти зовнішнього нагляду поновлювалися у військовому званні надстроковця і зобов'язувалися особистою підпискою прослужити не менше року. Звільнити їх могли лише у

¹ ЦДАГО України. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 89. Арк. 100.

² ЦДАВО України. Ф. 2469. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 45–48.

³ Там само. Ф. 4547. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 104.

⁴ Там само. Ф. 2469. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 45–48зв.

⁵ Там само. Арк. 46, 47зв.–49зв., 78–78зв.

дисциплінарному порядку. Про прийняття агентів на надстрокову службу оголошувалося в наказі по Осібному відділу й робився запис в їхньому послужному листі. Після зарахування на службу такі агенти користувалися усіма правами і пільгами надстроковців, а за проступки і недогляди по службі до них застосовувалися стягнення дисциплінарного статуту, передбачені для надстроковців військових муштровних підрозділів. На таких же підставах вони притягалися й до суду¹. Агенти та «спостерігачі» Осібного (Особливого) відділу отримували окремі кошти на «секретно-агентурні потреби»².

Канцелярія відділу займалася реєстрацією та збереженням таємних документів та речових доказів. Вона штатно складалася з начальника, його помічника, трьох діловодів, перекладача, архіваріуса й журналіста. Екзекутор завідував приміщеннями, майном і коштами відділу. У його розпорядженні були: помічник, два старші і два молодші водії, два телефоністи. Водії та телефоністи відбиралися з поміж унтер-офіцерів інженерних військ³.

Повноваження Осібного відділу були практично необмеженими. Його службовці навіть складали для гетьмана таємні офіційні довідки про ймовірних кандидатів на посади міністрів та їхніх товаришів (заступників)⁴. Класні урядовці за наказом начальника або його помічника мали право робити арешти в порядку, визначеному розпорядженням Міністерства внутрішніх справ від 30 травня 1918 р., яке ґрунтувалося на Законі Тимчасового уряду від 2 серпня 1917 р. Їм також надавалися права військових цензорів. Усі державні та цивільні установи, посадові особи, а також військові частини і військовослужбовці зобов'язувалися подавати допомогу і виконувати вимоги службовців Осібного відділу. Невідкладно і точно всі розпорядження особистів гетьмана повинні були виконувати урядовці підрозділів загальної і карно-розшукової варти, митники, кордонці, залізничні охоронці та лісові сторожі, а про факти будь-яких антидержавних діянь терміново їм доповідати. Урядовці дипломатичних установ також мали сприяти діяльності Осібного відділу Власного Штабу гетьмана і беззаперечно приймати пакети для відправки зі своїми кур'єрами, не вдаючись до якихось роз'яснень.

Окрім того їм належало пересилати до Осібного відділу газетні статті, які висвітлювали «відношення урядових, суспільних і парламентських кіл до Ясновельможного Пана Гетьмана всієї Української Держави і її Уряду». Банківські та кредитові установи на вимогу начальника Осібного відділу повинні були надавати необхідні його службовцям довідки. Урядовці відділу мали право «відвідувати всі місця замкнення в Україні і робити допити в'язнів, а також викликати для допитів до себе всіх заарештованих, за ким би такий не рахувався»⁵. Справи і витрати Осібного відділу були державною

¹ Там само. Арк. 45. 48–48зв., 78.

² Там само. Спр. 7. Арк. 7–7зв.

³ Там само. Спр. 1. Арк. 46, 47зв.–49зв., 78–78зв.

⁴ Там само. Ф. 4547. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 14.

⁵ Там само. Ф. 2469. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 48–49.

таємницею. Перевірити їх мав право лише начальник Власного Штабу гетьмана або особа за його дорученням. Приміщення відділу охороняла окрема варта, яка входила до складу загальної залогової варті¹. Службовці Осібного відділу були вправі відвідувати в'язниці та допитувати заарештованих. Усі справи та бюджет відділу становили сувору державну таємницю².

Кошти на утримання Осібного (Особливого) відділу відпускалися за кошторисом Власного Штабу гетьмана з Державної скарбниці наперед кожного місяця до 5 числа. Відділ мав свою гербову печатку і печатку для пакетів. Для майна, яке відбирали при обшуках і конфіскаціях, була спеціальна сургучна печатка. Урядовці відділу, окрім наглядових агентів, носили формений одяг, встановлений для Власного Штабу гетьмана. Як і всі військовослужбовці Головної Квартири, вони носили мазепинки з гетьманськими кокардами у вигляді тризуба та коротенькі кітелі, підперезані паском чи шовковим поясом. Погони на кітелях були з плетінням і зірками. Форма мала сіро-синій колір. На шароварах у старшин був краповий кант³.

Головну увагу агентів Осібного відділу було спрямовано на боротьбу з більшовицькими агентами, що відряджалися на територію Української Держави для антиурядової та антинімецької агітації, проти українських соціалістичних діячів, які стояли на чолі антигетьманського руху, та єврейських агітаторів, що сіяли розбрат серед населення, а також проти російських «білих» і монархічних військово-політичних угруповань на території Української Держави та, навіть, німецької та австро-угорської агентури й військової розвідки тощо. Отже, Осібний відділ Власного Штабу гетьмана провадив тотальне стеження й аналіз діяльності не лише усілякого роду та спрямувань партій та організацій, а й державних службовців вищого урядового та військового рангу та іноземних агентів. Згодом, уже в еміграції, один з начальників гетьманського Штабу Б. Стеллецький визнав, що Осібний (Особливий) відділ насправді являв собою «таємну поліцію та розвідку політичного характеру»⁴.

Загалом же Головна Квартира і Власний Штаб гетьмана відігравали одну з ключових ролей в державотворчій роботі за часів гетьманування П. Скоропадського та являли, свого роду, особисту військово-цивільну адміністрацію гетьмана всієї України, почет, службу безпеки, розвідки, контррозвідки та охорони глави держави водночас⁵. Цілком вірогідно, що через такі широкі (особливо силові) повноваження Гетьманської Квартири взагалі і Власного Штабу гетьмана зокрема, П. Скоропадський намагався створити власний «тіньовий уряд» і, водночас, силову структуру, які (у тіснішому полі найближчих і довірених йому особисто осіб) надали би гетьманові можливості діяти

¹ Там само. Арк. 45–54зв.

² Там само. Арк. 48–49.

³ Армія, 1918, 1 грудня.

⁴ ЦДАВО України. Ф. 4547. Оп. 1. Стр. 1. Арк. 125.

⁵ Гай-Нижник П. Павло Скоропадський і Власний Штаб гетьмана всієї України: боротьба за владу і державність. К.: Крок, 2019. 626 с.

більш самостійно в управлінні державою, уникаючи тотального контролю окупаційної німецької влади та політичних галасів своїх супротивників.

Вже 9 червня 1918 р. начальник Осібного відділу Власного Штабу гетьмана повідомив директорові Адміністративно-політичного відділу МВС, що його агентурою були «отримані вповні достовірні свідчення, що радянською владою з Москви на Україну для підняття збройного повстання [спрямовується] група членів ради у кілька десятків людей»¹. 12 червня Особливий відділ Державної Варти МВС цілком таємно повідомив військовому міністрові про антиурядові настрої серед чинів залізничного полку, що розташовувався у будівлі колишнього 2-го військового Миколаївського училища, які яскраво виявилися у саботажі на місці вибухів в районі столичного Звіринця. Тож директор департаменту Державної Варти П. Аккерман оперативно повідомляв, що зазначених козаків вказаного полку не варто залучати до протидії залізничному страйку, «внаслідок зараження названих чинів духом та ідеями більшовизму»². Осібний відділ Власного Штабу гетьмана дізнався заздалегідь про підготовку всезагального страйку залізничників і застосував окремі превентивні заходи³. В унісон з цим мало відбутися й збройне робітниче повстання. Осібному відділові Власного Штабу гетьмана стало відомо, що протягом від 10-го по 12-те червня 1918 р. у Києві планувалося розпочати страйк робітників заводу Фельверта-Дідіна, механічних майстерень Південно-Західної залізниці (база при посаді у Святошино), робітників трамваїв, заводу Грегтора та інших. Розпочавши страйк, повідомляв Осібний відділ гетьманського Штабу до Адміністративно-політичного департаменту МВС, «робітники передбачають виступити зі зброєю в руках для повалення існуючого нині Державного ладу і відновлення Радянської влади»⁴.

Через певний час, у липні 1918 р., агенти Осібного відділу Власного Штабу гетьмана доповіли, що С. Петлюра, очевидно через німецького посла в Україні А. фон Мумма, увійшов у зносини з німецьким куратором гетьманського перевороту, майором Оберкомандо Г. Гассе й запропонував йому організувати новий переворот – соціалістичний. Передбачалося повалити уряд Ф. Лизогуба, Раду міністрів сформувати з представників національно-соціалістичних партій, склад якої більше відповідав би бажанням німецького Райхстагу (де вагому ролю відігравали соціал-демократичні фракції). Гетьман, якщо того забажали б німці, міг залишитися, але лише номінальним главою держави, без жодних важелів влади й лише з суто представницькими повноваженнями. Переворот передбачалося здійснити цілком тихим і мирним шляхом, тобто у призначений час заарештувати усіх міністрів у них же на домівках, а потім оголосити список нових урядовців. За кілька днів такі ж відомості отримав і голова Ради міністрів

¹ ЦДАВО України. Ф. 1216. Оп. 1. Спр. 70. Арк. 43.

² Там само. Арк. 64–64зв.

³ Там само. Арк. 58–58зв.

⁴ Там само. Арк. 122.

Ф. Лизогуб. Як виявилось, до перевороту залишалося лише три доби й він мав відбутися під час маніфестації на свято Святого Володимира 28 липня 1918 р.¹ Більше того, голова уряду мав документальні відомості, що в колах Всеукраїнської спілки земств, крім замаху на існуючий державний лад і підготовку перевороту, вже було навіть сформовано окремих альтернативний гетьманському уряд². П. Скоропадський вирішив застосувати енергійні превентивні дії. Він наказав начальникові свого Штабу здійснити арешти низки провідних діячів крайніх лівих українських соціалістичних партій, у тому числі й С. Петлюри, а для врівноваження політичного розголошу (заспокоєння громадської думки) – арештувати на нетривалий час й кількох правих проросійських діячів (Гіжицького, Кумбарта та ін). При цьому гетьман власноручно склав список з 15–20 осіб³. Арешти відбулися в ніч з 26 на 27 липня 1918 року⁴.

Тим часом для посилення агентурної роботи начальник Осібного відділу Власного Штабу гетьмана Д. Бусло вже 25 липня 1918 р. подав начальникові гетьманського Штабу Б. Стеллецькому рапорт, у якому, між іншим, зазначалося, що у столицю проникло багато «агентів Радянського уряду», які мали за мету організацію протигетьманської та протинімецької агітації й підтримували безпосередній контакт з місцевими підпільними більшовицькими осередками та радянською мирною делегацією⁵. У рапорті також вказувалося на потенційну небезпечність як діячів українських соціалістичних партій, так і політичних емігрантів – російських монархістів, а також різного роду політичних авантюристів та злочинців. Тож начальник Осібного відділу пропонував застосувати такі оперативні заходи: перенести мирні переговори з більшовицькою делегацією у невеличке прикордонне містечко або поселити її членів в одному готелі Києва, де встановити за ними цілодобовий нагляд; посилити охорону кордонів Української Держави й встановити спеціальні перепускні пункти на кордоні з Росією; у всіх потягах, що прямують з Росії, здійснювати перевірку документів, а в разі виникнення підозри – багажу і речей; у потягах російсько-українського сполучення призначити таємних агентів Державної Варти; посилити кадровий потенціал контррозвідки та органів правопорядку за рахунок залучення до роботи колишніх царських жандармів

¹ ТЦДАВО України. Ф. 1216. Оп. 1. Спр. 110. Арк. 443.

² Там само. Спр. 254. Арк. 2.

³ Там само. Ф. 4547. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 107–110.

⁴ Докладніше див.: Гай-Нижник П. Павло Скоропадський і Власний Штаб гетьмана всієї України: боротьба за владу і державність.

⁵ Запропонував радянській Росії розпочати мирні переговори ще 30 березня 1918 р. уряд УНР. Протягом тривалого часу уряди не могли дійти згоди стосовно місця переговорів. Тим часом в Україні відбувся державний переворот й було встановлено гетьманську владу П. Скоропадського. Мирової делегації РСФРР прибула для ведення переговорів з Москви до Києва 22 травня 1918 р. У її складі було майже 40 осіб. Делегацію очолювали Х. Раковський та його заступник Д. Мануїльський. Головою української делегації на переговорах був проф. С. Шелухін, заступником – І. Кістяковський, а від 10 серпня – П. Стебницький.

та поліцейських; запровадити обов'язкову прописку на мешкання протягом 24 години, за порушення якої притягати до високої грошової відповідальності; адресний стіл передати до відання столичного отамана і встановити нагляд за його урядовцями; підпорядкувати двірників і швейцарів Державній Варти; посилити режимність на телефонних вузлах, що обслуговували правоохоронні органи¹.

Як відомо, перенести переговори з делегацією РСФРР з Києва в інше місце не вдалося. Начальник Власного Штабу гетьмана Б. Стеллецький згадував, що «поза сумнівом, що уся ця Радянська делегація була одна лише комедія, але більшовики нею користувалися заради агітаційних та інформаційних цілей... Були хвилини, коли остаточно приймалися рішення перервати усі зносини з цією делегацією й запропонувати їй виїхати, але у ту рішучу хвилину дипломатичного розриву виступала гладка фігура [дипломатичного представника Німеччини в Україні] Мумма і він наполегливо рекомендував не робити цього ризикованого кроку, який може призвести до відкриття військових дій між Україною та Радянською Росією, до якої Україна не була підготовлена, а німецькі війська на Україні знаходяться зовсім не для того, аби вести війну з Росією через самостійність України. Мумм нагадував що в Москві знаходиться німецький посол, відповідно Німеччина вважає Радянську Росію в числі своїх друзів, а не ворогів»².

Водночас, вже 30 липня Рада міністрів ухвалила Статут «Про облік населення в містах і міських оселях Української Держави»³. За місяць, 30 серпня, гетьман затвердив Статут «Про кордонні пункти і їх штати»⁴, а 18 жовтня 1918 р. міністр внутрішніх справ І. Кістяковський видав таємну інструкцію, в якій наказав службовцям Державної Варти контролювати цілодобове чер-



Борис Стеллецький

¹ ЦДАВО України. Ф. 2469. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 2, 4–6зв.

² Там само. Ф. 4547. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 133–135.

³ Там само. Ф. 1064. Оп. 1. Спр. 294. Арк. 1–4.

⁴ Там само. Спр. 181. Арк. 1–4.

гування двірників біля воріт¹. Такі превентивні заходи не були безпідставними. Досить лише розуміти, що В. Ленін надав Х. Раковському – голові мирової делегації РСФРР, що прибула до Києва, 40 млн руб. для підривної і пропагандистської роботи в Україні. Ще 35 млн руб. було виділено «Повстанській дев'ятці», що організовувала партизансько-терористичні загони в Україні. Більшовицькі «дипломати» Х. Раковський та Д. Мануїльський завезли до Києва та Одеси через свою т. зв. дипломатичну місію, під виглядом учасників мирових перемовин між УД та РСФРР, кілька десятків експертів з різних питань, що, користуючись дипломатичною недоторканністю, здійснювали підривну роботу проти гетьманського режиму. «Експерти» ці провадили в Україні не лише антигетьманську пропаганду, але й організовували диверсії, страйки, створювали підпільні терористичні групи тощо².

Так, навесні – влітку 1918 р. російська партія лівих есерів вже підготувала низку терористичних актів, обравши головними своїми мішенями німецького кайзера Вільгельма II, начальника Штабу німецької армії П. фон Гінденбурга, посла Німеччини у РСФРР В. фон Мірбаха³, командувача німецькою групою армій «Київ» фельдмаршала Г. фон Айхгорна, начальника Штабу німецьких військ в Україні В. фон Гренера та гетьмана всієї України П. Скоропадського. З метою ліквідації трьох останніх з вказаних осіб до Києва з Радянської Росії прибули есери-терористи: Г. Смолянський, Б. Донської та І. Каховська. В Україні до них приєдналися українські есери М. Залужна, І. Бондарчук (Собченко) і член першого радянського уряду України, есер С. Терлецький. 30 липня терористи підірвали Г. Айхгорна та його ад'ютанта В. Дресслера. Гетьмана ж П. Скоропадського бойова група російських лівих есерів планувала вбити в мент, коли той виходитиме з церкви після відспівування Г. Айхгорна, проте на той час терористи ще не встигли виготовити нову бомбу, а вже наступного дня члени цієї бойової групи були заарештовані.

Після вбивства генерал-фельдмаршала Г. Айхгорна Україною прокотилася нова хвиля арештів. Проте українські та російські соціалісти до цього часу вже встигли створити й налагодити чітку діяльність широкої та плідної мережі радикального підпілля, яка, наче маховик, набирала обертів та потужності. Одним з основних і найважливіших теренів її діяльності в Україні були широкі селянські простори величезної країни. З початком липня на селі знову з'являються політичні агітатори, що почали готувати ґрунт до нового повстання проти гетьмана. Німецькі та гетьманські спецслужби, тісно взаємодіючи, намагалися вистежувати їх в усіх усядах держави. Від липня

¹ ЦДАВО України. Ф. 57. Оп. 2. Спр. 246. Арк. 17–18.

² Див.: Гай-Нижник П. Павло Скоропадський і Власний Штаб гетьмана всієї України: боротьба за владу і державність; Гай-Нижник П. 1918-й: два перевороту. К.: Видавеш Марко Мельник, 2019. 298 с.

³ Німецького посла в радянській Росії графа В. фон Мірбаха було вбито російськими лівими есерами 6 липня 1918 р.

1918 р. новий виток терористичної та повстанської боротьби проти гетьманського режиму розпочали російські ліві есери і Конфедерація анархістських організацій України «Набат», а на Катеринославщині невдовзі виступить проти влади анархіст Н. Махно¹.

З іншого флангу російського соціалізму з новою силою виступили більшовики. На липень 1918 р. в Україні було створено розгалужену й глибоко законспіровану мережу підпільних більшовицьких бойових партійних організацій – 50 партійних комітетів (2 – губернських, 15 – міських, 24 – районних і підрайонних, 10 – повітових), а первинних партійних організацій діяло 208 (129 – у промислових містах і районах, 79 – у сільській місцевості)². 5 липня 1918 р., на Першому з'їзді КП(б)У (тривав від 5 по 12 липня у Москві), було затверджено загальний план боротьби проти Гетьманату. В резолюції з'їзду констатувалося, що «повстання на Україні розвивається під гаслом відновлення революційного воз'єднання України з Росією»³. Тим часом 5 серпня більшовики України оголосили наказ № 1 «На штурм», яким закликалося до загальноукраїнського повстання⁴. Протистояння перетворилося на справжнє бойовище без фронту і правил, без запілля і законів ведення війни. Водночас, у робітничих кварталах Києва, як повідомляв 10 серпня начальник Освідомчого відділу столичного отамана, «серед населення Соломенського району, надто залізничних службовців і робітників, розпочато агітацію проти існуючого уряду і німецьких властей»⁵. Агентура спецслужб повідомляла також, що «з Москви та інших міст Росії прибувають агітатори з тією ж метою»⁶. Гетьманські шпики встановили також і осіб, що безпосередньо провадили протидержавну агітацію та діяльність у Києві. Серед таких, наприклад, був секретар мирової делегації РСФРР Бельгов, що вів підпільну партійну роботу й перебував у контакті з представником радянської місії Червоного Хреста М. Зубковим. Цей М. Зубков, що мешкав у самій місії, являв собою нелегальний центр більшовизму в столиці й отримував з Росії великі суми коштів і комуністичну літературу. Пропагандистські матеріали і гроші на підривному роботі він передавав мережі більшовицьких агентів, переважно євреїв за національністю, яких збирав по п'ятницях у санітарному потязі місії Червоного Хреста на якому невдовзі збирався виїхати назад до Москви. За ним і найближчими його

¹ Докладніше див.: Гай-Нижник П. Павло Скоропадський і Власний Штаб гетьмана всієї України: боротьба за владу і державність; Гай-Нижник П. 1918-й: два перевороти.

² Великой партии отряд. Из истории большевистских организаций Украины. К., 1983. С. 248.

³ Владимир Ильич Ленин: Биографическая хроника. Т. 5. М.: Политиздат, 1974. С. 431.

⁴ Того ж дня на залізничній станції Київ 1-й (пасажи́рський) об 11 год. 55 хв. в конторі 14 ділянки у вбиральні було підірвано бомбу під час розрахунку з робітниками ЦДАВО України. Ф. 1216. Оп. 1. Спр. 725. Арк. 1, 2].

⁵ ЦДАВО України. Ф. 1216. Оп. 1. Спр. 60. Арк. 208.

⁶ Там само.

співробітниками було встановлено спостереження. 5 вересня Рада народних комісарів РСФРР на пропозицію голови Всеросійської Надзвичайної комісії з боротьби з контрреволюцією (ВЧК) прийняла Постанову про червоний терор¹. Невдовзі ж, 8 вересня 1918 р., ЦК КП(б)У, обговоривши на своєму пленумі питання про бойові дії в Україні, постановив, що партійні організації більшовиків повинні прийняти найенергійнішу участь у подальшому розвитку партизанської війни проти гетьмана та його уряду².

15 серпня 1918 р. департамент Державної Варти МВС повідомляв Освідомчий відділ столичного отамана про наявність в його розпорядженні відомостей, які свідчили про те, що «готується замах на пана Гетьмана групою більшовиків на Україні, котра має безпосередній зв'язок з Москвою»³. Агентурі стало відомо, що усе необхідне для здійснення цього злочину буде привезено до Петроградського готелю в Києві у жовтій скрині з подвійним дном, а за для її отримання туди мали з'явитися більшовики з особливим паролем (його обіцялося надати додатково). Крім того Державній Варті було також відомо, що у більшовицьких бойовиків, які прибудуть по скриню, «навколо тіла будуть бомби, гранати і пекельні машини»⁴. Відтак МВС вказував столичному Освідомчому відділові негайно здійснити усі належні розпорядження щодо термінової розробки зазначених відомостей і прийняти відповідні міри та заходи.

Більше того, у серпні-місяці начальник гетьманського штабного Осібного відділу Д. Бусло спеціальним рапортом (№ 920) повідомив начальникові гетьманського Власного Штабу Б. Стеллецькому, що відповідно з «цілком достовірними агентурними відомостями» 15 вересня 1918 р. група з 28 осіб ухвалила вбити П. Скоропадського. Виконавців замаху на гетьмана було обрано шляхом жереба, який випав на таких собі Івана Андрійовича Смірнова та Афанасія Степановича Барклаєва. Задля виконання теракту вбивці мали 17 вересня виїхати до Німеччини і там здійснити замах. Ліквідація гетьмана мала стати не просто політичним убивством, а й сигналом для загального повстання в Україні⁵. Заходи безпеки та конспірації з боку Власного Штабу гетьмана з приводу недопущення витоку будь-якої інформації з цього приводу були такими, що департамент Державної Варти по лінії Освідомчого відділу МВС цілком таємно повідомив київському міському отаманові про замах, що готувався проти гетьмана, вже постфактум аж 27 вересня 1918 р. Саме цим, вочевидь, й зумовлювалося цілковите утаємничення та зміна дати від'їзду П. Скоропадського до Німеччини для зустрічі з кайзером Вільгельмом II й таке ж несподіване повернення гетьмана в Україну та до власного палацу. Як відомо, терористам не вдалося втілити в життя свій

¹ РГАСПИ. Ф. 19. Оп. 1. Спр. 192. Арк. 10.

² Антонов-Овсеєнко В. А. Записки о гражданской войне. Т. 3. Москва, 1932. С. 215.

³ ЦДАВО України. Ф. 1216. Оп. 1. Спр. 110. Арк. 220.

⁴ Там само.

⁵ ДАКО. Ф.р-2793. Оп. 2. Спр. 25. Арк. 19–21.

намір й очільник Української Держави залишився живим, проте важливим у цій розробці є те, що вона означено вказувала принаймні на два важливі фактори: взаємозв'язок убивства П. Скоропадського з початком повстання проти його режиму та взаємодію групи заколотників в Україні з російськими більшовиками.

Готувався замах на життя П. Скоропадського й іншою групою більшовицьких убивць. У цілком таємній та надзвичайно терміновій телеграмі з Чернігова до конотопського повітового старости гетьманські спецслужби повідомляли органи влади цього прикордонного з більшовицькою Росією повіту про необхідність затримання трійці терористів-кілерів, що мали по-тягом прямувати з РСФРР в Українську Державу. Були встановлені навіть їхні особи, зокрема й особу начальника контррозвідки Курської радянської армії, й відтак усіх їх таємною телеграмою наказувалося обшукати й заарештувати¹.

Тож не дивно, що на тлі усіх цих оперативних зведень та донесень про підготовку нових акцій саботажу, терактів, збурення до бунтів та безладу, вкупі зі спробами замаху на особу голови держави тощо, а також з огляду, до того ж, на страшаючий досвід практично безперервних збройних повстань травня–серпня, режим вдався до нових жорстких заходів зі зміцнення безпеки державного ладу і суспільно-політичного спокою. Було також встановлено, що більшовицько-комуністичне організоване підпілля в Україні «має у своєму розпорядженні величезні грошові засоби і досвідчених серйозних робітників-агентів»². Ці агенти, як повідомляло на місця 30 вересня МВС, «роз'їжджають по містах України і мають спілкування з українськими військовими сотнями, котрих схиляють підняти збройне повстання в один день на всій Україні й збройною силою перш за все знищити командний склад германців та австрійців і їхні штаби; крім того, ці агенти вербують на службу добровольців – селян з колишніх «товаришів» спеціально для знищення всіх вартових»³. Крім того, українські спецслужби мали відомості, що на середину вересня 1918 р. у Москві було заготовлено 18 мільйонів прокламацій для пропаганди серед населення України⁴.

Відтак, 24 вересня 1918 р. гетьман затвердив ухвалену Радою міністрів тимчасову Постанову «Про міри проти осіб, які загрожують державній безпечності Української держави та її правопорядкові». Вона надавала міністрові внутрішніх справ право видавати дозволи на арешти до двох місяців, а губернським старостам – до двох тижнів⁵. У другій половині вересня 1918 р. спецслужби здійснили низку затримань радянських бойовиків та агітаторів. Було успішно завершено агентурну операцію, внаслідок якої заарештували

¹ ДАСО. Ф. р.-5567. Оп. 1. Спр. 20. Арк. 54.

² Там само. Ф. р.-5962. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 148.

³ Там само.

⁴ Земські известія, 1918, 3 октябрю.

⁵ Державний вістник, 1918, №53, 1 жовтня.

червоногвардійців-бойовиків О. Сухарева, В. Демиртаєва, Г. Дудмера. Ф. Садовського, І. Олександрова. Ф. Денисенка, М. Дергаманщика, В. Курпатового, М. Курпатового, М. Усаєва, Б. Дем'янюка, П. Білоусова, Д. Грицаря, котрі у січні 1918 р. розстрілювали колишніх російських офіцерів та українських старшин і козаків¹.

Тим не менш, з початком жовтня російське більшовицьке, лівоесерівке та анархічне антидержавні терористичні підпілля, вкупі з мережею українських протигетьманських опозиційних радикальних соціалістичних партій, посилили свою діяльність. Активізували свою роботу і гетьманські спецслужби та сили правопорядку. 7 жовтня 1918 р. начальник контррозвідувального відділу Штабу Південної (Южної) армії передав українським спецслужбам отримані ним таємні відомості, що Рада народних комісарів РСФРР іще на початку серпня під виглядом дипломатичного представника відрядила до Києва спеціального радянського чиновника-агента, на якого покладалося керівництво терористичними актами в Україні. Основними його завданнями були організація замаху на гетьмана П. Скоропадського та донського отамана П. Краснова, на що Л. Троцький виділив близько 4 млн. рублів. Терористи повинні були прибути з Росії до Києва й зустрітися з вищевказаним дипломатом-агентом у столичному готелі «Марсель» та отримати від нього відповідні директиви. Перш за все, мав бути вчинений замах на П. Скоропадського, а вже потім – на П. Краснова. Однак плани було скореговано. За вказівкою заступника голови більшовицької мирової делегації на переговорах між УД та РСФРР Д. Мануїльського, вбивство П. Краснова було скасовано, позаяк замах міг негативно вплинути на козацтво і ще більш посилити антибільшовицькі настрої на Дону. Він наполіг на тому, аби шляхом підкупу та агітації лівої частини Кругу Всевеликого війська Донського влаштувати перевибори донського отамана і таким чином знешкодити П. Краснова. З метою улаштування перевиборів активно працювали з донським командним складом такий собі Богучарський та лікар-більшовик Попов, проте їхній задум зазнав невдачі. Відтак ставку знов було зроблено на терор². 6 жовт-

¹ ЦДАГО України. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 87. Арк. 12–25, 38–46.

² Політичним терором в Україні займалися також і російські ліві есери. Так, наприклад, через загрозу замаху на першу особу держави службовці Осібного відділу Власного Штабу гетьмана та І. Огієнко ледь вмовили П. Скоропадського відмінити свою поїздку до Кам'янця-Подільського на урочисте відкриття 22 жовтня Українського державного університету. Власне, чутки про можливе убивство гетьмана під час цього свята ще задовго до нього кружили як у губерніальному центрі, так всією Україною. Тогочасний голова Подільської губерніальної народної управи, а на початку 1920-х рр. – міністр юстиції та заступник міністра фінансів УНР, В. Приходько вже в еміграції стверджував, що чутки про агентат на гетьмана мали під собою серйозні підстави. Про це оповів йому відомий на Поділлі громадський діяч і член партії есерів (УПСР) М. Остапович. Наприкінці вересня саме навпроти університету, у будинку «Просвіти» несподівано з'явилася крамничка з содовою водою, торгували в якій два євреї. Одначе, скоро після відкриття університету крамничка зникла. Децю згодом М. Остаповичу довірочно розповіли, що «той молодий жид, що торгував в крамничці і другий, що пересиджував там – були члени російської

ня члени терористичної організації зібралися в одному з готелів Харкова, куди з Курська прибув член Головної Військової Ради підосавул Поздняков (справжнє прізвище невідоме). Членами організації були: зять Гермогена студент Тарараєв (розпорядник розстрілів), його сестра Марія Тарараєва (секретар трибуналу), осавул Шурупов (новочеркаський чоботар, що мешкав на вул. Платонівській і видавав адреси), такий собі Васильєв (що жив у Новочеркаську поміж вулицями Отаманською та Московською), а також ще якійсь новочеркаський чоботар, прізвище якого не було встановлено, машиніст Іван Волгін (мешкав у Борисоглібську), Черемухін та Понделейн (що мешкали на станції Євстратовка)¹.

Усі акції та дії більшовицького підпілля і навіть дипломатів цілковито контролювалися і спрямовувалися з їхнього партійно-державного центру в Москві, а прикордонний Курськ став осередком концентрації антиукраїнської розвідувальної і контррозвідувальної мережі, терористично-підривних груп, шпигунсько-пропагандистського підпілля та оперативного штабу збройних підрозділів та армій тощо. Уся ця актиукраїнська тактика підточення і стратегія завоювання розроблялася й спрямовувалася керівними органами і вождями більшовицької партії. В остаточному вигляді мета комуністичної Росії була виражена в одному з рішень ЦК РКП(б), який визнав за необхідне для підтримки повстання і повного розгрому німецько-австро-угорських окупантів на Україні створити регулярні «українські» військові частини². Відповідно до подібних та інших, більш докладних й секретних, вказівок В. Леніна та ЦК РКП(б) більшовики України наполегливо формували в нейтральній зоні (на кордоні Української Держави з Радянською Росією) регулярні військові частини з прибулих в цю територіальну смугу партизанських загонів і місцевих повстанців. Інформуючи В. Леніна про хід цієї роботи, член ЦК РКП(б) Я. Свердлов писав у середині жовтня 1918 р.: «Вважаю, за теперішніх умов необхідно більш повне сприяння нашим українцям у формуванні їхніх частин. Загалом зараз же на Український фронт можна дещо кинути. Справи не погані»³. У резолюції ж «Про поточний момент» II з'їзду КП(б)У, що відбувався у Москві 17–22 жовтня 1918 р. під ідейним керівництвом В. Леніна,

партії лівих соціалістів-революціонерів». «Отже, коли стало відомо, що на свято відкриття Університету у Кам'янці має прибути Гетьман Скоропадський, – зазначав М. Остапович, – то було рішено, що це буде відповідна нагода вчинити на нього замах. Виконання цього завдання було доручено тим молодим людям, що мали крамничку з содовою водою. Крамничка, розуміється, ніяким комерційним підприємством не була: це була зручна база, звідки мав бути виконаний атентат. Звичайно, що коли Гетьман не приїхав, то минула потреба і в крамничці з содовою водою, а її власники зникли з Кам'янця невідомо куди...» [Приходько В. К. З історії повстання українського університету в Кам'янці на Поділлі. Хмельницький, 2012. С. 89–90].

¹ ДАКО. Ф. р.-2793. Оп. 2. Спр. 25. Арк. 15–16.

² Очерки истории Коммунистической партии Украины. Киев, 1977. С. 305; Гражданская война на Украине, 1918–1920: Сб. документов и материалов. Т. 2. К., 1967. С. 7–9, 20, 46, 48–49, 97; Кляцкин С. М. На защите Октября. М., 1965. С. 382.

³ Свердлов Я. М. Избранные произведения. Т. 3. М.: Госполитиздат, 1960. С. 38.

ззначалося, що першочерговим завданням у боротьбі за радянську владу є «об'єднання Радянської України з Радянською Росією, яке одне тільки в змозі забезпечити українським трудящим масам повну свободу національного і культурного розвитку»¹. З'їзд вказав на необхідність посилення підготовки до захоплення влади в основних робочих центрах України і закликав партійні організації енергійно створювати для майбутньої боротьби дисципліновані військові частини.

Український уряд і спецслужби самовіддано намагалися боротися з більшовицькою шпигунсько-терористичною і партійно-пропагандистською мережею. Так, наприклад, з наказу І. Кістяковського у жовтні 1918 р. у Житомирі було викрито розгалужену бойову організацію російських лівих есерів¹, а у Києві та Одесі були заарештовані члени двох викритих великих більшовицьких організацій, які мали зв'язок з більшовицькою мировою делегацією в столиці та з радянським консульством в Південній Пальмірі². Допит затриманих, труси та обшуки в цих організаціях і навіть у самих делегатів, виявили тісний зв'язок між головою більшовицької мирової делегації Х. Раковським, українськими соціалістичними діячами та радикальними терористичними організаціями, а також посередництво між ними представників німецької влади³. У розпорядженні МВС були неспростовні докази того, що члени більшовицької делегації вели посилену більшовицько-революційну агітацію в Україні, не шкодували мільйонів рублів на організацію залізничних страйків та на організацію збройного повстання тощо, але німці усіяко заважали приборканню цих дій та наполегливо прикривали ленінських агентів⁴.

Агентура ж Осібного відділу Власного Штабу гетьмана чітко відстежувала діяльність більшовицьких агентів, як от щодо: таємної Всеукраїнської конференції більшовиків та підпільної партійної наради Ю. П'ятакова у Києві 31 серпня; переховування у столиці колишнього командувача 3-ї радянської армії лівого російського есера П. Лазарева та його зміну зовнішності й плани переїзду до Одеси (рапорт від 25 вересня); Гімельфельда, який керував Московськими інструкторськими курсами з підготовки агітаторів для України та зв'язків із закордонним комітетом РКП(б) членів ВНК у Москві Яковлева і Рижкова (рапорт від 12 жовтня); зборів столичних комуністів для зустрічей з кур'єрами з провінцій, які щоденно о сьомій вечора відбувалися у київській кооперативній їдальні на Подолі, а також стосовно таємного складу забороненої літератури, що розмістився на розі столичних вулиць Межигорської та Хоревої у будинку № 18 (агентурні повідомлення від 16 листопада) тощо. «Розшифрували» гетьманські спецслужби й акцію з передислокації

¹ ЦДАВО України. Ф. 1216. Оп. 1. Спр. 109. Арк. 2–2зв.

² Там само. Спр. 114. Арк. 462.

³ Деникин А. И. Гетманство и Директория на Украине. *Революция на Украине по мемуарам белых*. Москва–Ленинград, 1930. С. 145.

⁴ Могилянский Н. М. Трагедия Украины (Из пережитого в Киеве в 1918 г.). *Революция на Украине по мемуарам белых*. С. 131.

більшовиками терористів-горлорізів неслов'янського походження в Україну під виглядом робітників. Так, наприклад, 16 жовтня 1918 р. в урядовій телеграмі до Полтавського губерніального староства департамент Державної Варти МВС повідомляв, що «останнім часом відзначається посиленний наплив в Україну китайців, латишів, з котрих більшовицькі комісари організують окремі групи і готують до активного наступу на випадок збройного повстання»¹. Згідно з агентурними повідомленнями, МВС доводило до відома місцевих органів правопорядку про спосіб легалізації та засоби конспірації таких бойовиків: «Ці групи стають до роботи на фабриках, заводах, залізницях спеціально під виглядом артилей, при чому фінансовані більшовиками погоджуються на порівняно низьку розцінку і таким чином витісняють українських робітників. Крім того, більшовики користуються китайцями і латишами для збирання необхідних їм відомостей»². Надаючи особливо серйозного значення вказаному явищу, Києвом наказувалося застосувати невідкладні заходи з перевірки населення і вчинення періодичних облав, а також вдаватися до негайного арешту всіх китайців і латишів, як таких, що входять до складу вказаних артилей, так і окремих осіб, діяльність яких може викликати підозру»³. Заарештованих слід було передати місцевому німецькому командуванню для відправлення на примусові роботи.

Освідомчий відділ МВС у своїй агентурній записці доповідав про підготовку більшовиками повстання проти гетьмана. План цей складався з 7 пунктів. В доповнення до нього у розпорядженні гетьманських спецслужб опинилося й повідомлення Х. Раковського про отримання ним від уряду РСФРР 40 млн. рублів на організацію та на реалізацію цього плану з повалення гетьманського режиму.

Українські спецслужби також мали у наявності агентурні відомості і про більшовицьку спецслужбу – ВЧК (Всероссийская чрезвычайная комиссия), знали її місце знаходження у Москві (Луб'янка), про чекістські летючі загони (зі штабом на Ворсоноф'євському провулку в Москві), про місцезнаходження співробітників ВЧК (будинки, готелі, особняк Щукіна по Успенському пров.), про структуру ВЧК з 20 відділів, їх розміщення, особовий склад, а також про військові частини ВЧК, їхній матеріально-технічний стан, порядок проведення обшуків і арештів тощо⁴. Крім того, військова розвідка (як засвідчують відповідні звіти, складені за даними, одержаними від агентури й радіорозвідки, що були подані спецслужбою до Генштабу) докладно знала про штатну організацію, чисельність, озброєння, командні кадри, дислокацію та передислокацію з'єднань, частин і залог Червоної армії⁵. Ба більше, Освідомчий відділ дізнався про місце проживання В. Леніна (Кремль і дві

¹ ДАСО. Ф. р.-5962. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 167.

² Там само.

³ Там само.

⁴ ДАКО. Ф. р-2793. Оп. 2. Спр. 3. Арк. 116–119зв.

⁵ Сідак В. С. Вказана праця. С.106.

конспіративні квартири в Москві), здобув відомості про охорону Кремля, а також про більшовицьких вождів Л. Троцького (Бронштейна), Г. Чичеріна та А. Луначарського. МВС України отримало у своє розпорядження низку свідчень про жахи «червоного» терору в РСФРР, про стан справ на Тульських збройових заводах (зокрема, про працю на них 47 тис. робітників і що на день там виготовляється 5 тис. гвинтівок) тощо¹.

Окрім того, більшовики через свою агентуру в Україні створювали підпільну (т. зв. соціалістичну) армію. Так, у терміновому, цілком таємному донесенні (№ 6178) Освідомчого відділу Державної Варти до столичного отамана від 19 жовтня 1918 р. повідомлялося, що 16 жовтня у Чигирині Київської губернії було заарештовано такого собі Івана Михайловича Мацака, який на допиті зізнався, що в серпні він разом з іншими агентами був доправлений головним комісаром Москви з Росії в Україну для формування соціалістичної армії. Арештант повідомив, що головним більшовицьким агентом по Київській губернії є офіцер-літун Павел Іванович Петров (що мешкав у столиці на вул. Фундуклеївській, 68, у кв. 14), по Черкаському повіті – Олександр Смірнов, по Звенигородському – Семен Іванович Якушевич, по Уманському – Феофан Філіпович Іванов, по Чигиринському – Павло Пастій-Пастушенко. У терміновому донесенні також повідомлялося, що в ніч з 19 на 20 жовтня на квартирі П. Петрова мав відбутися з'їзд усіх цих агентів².

Зрештою, як тільки-но чітко означилася поразка Центральних держав у Світовій війні, члени більшовицької мирової делегації у Києві перервали перемовини з українською стороною й, під приводом необхідності консультацій зі своїм урядом, виїхали до РСФРР. Захопивши документи про перебування у Києві російської Мирової делегації на чолі з Х. Раковським, гетьманські спецслужби здобули разом з ними й відомості про дії та заходи більшовицьких «дипломатів», що були спрямовані на шкоду державному ладу України³. Крім того, до рук української служби безпеки потрапили більшовицькі зведені агентурні дані про принципи набору українських новобранців для служби в Червоній Армії РСФРР та систему грошового утримання для них⁴. Тож обурений український міністр внутрішніх справ навіть віддав розпорядження

¹ Гай-Нижник П. Павло Скоропадський і Власний Штаб гетьмана всієї України: боротьба за владу і державність. С. 452.

² ДАКО. Ф. р-2793. Оп. 2. Спр. 10. Арк. 37.

³ Там само.

⁴ Так, наприклад, кожному новобранцю-українцю, що подався до Червоної Армії, видавалося на дорогу по 65 руб. аби дістатися до збірного пункту на ст. Колонтаєвка у Курській губернії, а також по 150 руб. платні на місяць на всьому готовому (старим солдатам видавалося по 300 руб., отаману – 800 руб., а агітаторам – по 450 руб. на місяць платно й 15 руб. добових). Усі ж робітники і майстри, що мали членство в партії більшовиків, мусили були залишити свої професійні заняття і повною мірою віддатися партійній роботі (усім їм також обіцялося і сплачувалося утримання, відповідне до свого заробітку) *Гай-Нижник П. Павло Скоропадський і Власний Штаб гетьмана всієї України: боротьба за владу і державність. С. 452.*

арештувати провідників дипломатичної делегації РСФРР Х. Раковського та Д. Мануїльського після зриву нею мирових переговорів з Україною. Втїлити цей намір гетьманські вартовики не змогли, позаяк не встигли зупинити більшовицький спеціальний дипломатичний потяг з ними, який все ж вислизнув до Росії. Водночас, перемовини більшовицьких дипломатів по прямому дротові з головою Наркомату зовнішніх справ Г. Чичеріним й телеграмне зношення між ними засвідчували, що російські дипломати готувалися й до відправки з Києва до Радянської Росії також і членів своїх родин¹. А це означало, що Рада народних комісарів не мала більше наміру продовжувати мирні переговори з українським урядом. Коли ж 13 листопада у Комп'єнському лісі між Четверним союзом і Антантою було укладено перемир'я, РНК РСФРР одразу ж в однібічному порядку зріклася своїх зобов'язань за мировим договором у Бресті Литовському, а отже і щодо удаваних намірів замиритися з Українською Державою та фактом її існування. Тож, ще напередодні цієї події, родини більшовицьких делегатів в Україні було заарештовано, що дало змогу урядові гетьмана, як повідомляв заступник міністра закордонних справ О. Палтов, українським консулам в Петрограді і Москві, домогтися від більшовиків згоди на обмін дипломатичних осіб та членів їхніх сімей з обох сторін. Відтак для українських дипломатів та їхніх родин в радянській Росії були виділені окремі потяги для повернення на Батьківщину, обмін ними з обох боків відбувся 10 листопада 1918 р. на прикордонній станції Могилів².

Шлях до вже неприхованого вдертя й відкритої війни з Україною для більшовицької Росії було відкрито. Більше того, вже в жовтні-місяці 1918 р. йшлося про відновлення українсько-російського фронту, як це видно з офіційних повідомлень у пресі державного Українського телеграфного агентства (УТА). Так, зокрема, як повідомляло УТА з Білгорода 28 жовтня 1918 р., на тих теренах було розгромлено «більшовицькі банди, що перейшли демаркаційну смугу поблизу Сажного» й «втрати більшовиків величезні» (при цьому «селяни прилеглих сіл приймали діяльну участь в допомозі й приводили до українсько-німецького командування червоноармійців, що переховувалися», а «дрібні хлібороби для боротьби з більшовиками влаштували свої загопи на місцях»)³. Тоді ж, водночас, за розпорядженням військово-польового штабу у російському Курську було зачинено абсолютно усі кордонно-перепускні пункти на державному розмежуванні між РСФРР та Українською Державою. Як наслідок, тисячі пасажирів потягів, що були заскочені цим зенацька, скопичилися на українських станціях Беленікіно, Сажне, Білгород, Коренево й звідти змушені відтак повертатися до Харкова (пропуск до Росії

¹ Соловійова В. Дипломатична діяльність українських національних урядів 1917–1921 рр. К. – Донецьк, 2006. С. 109.

² Нариси історії Української революції 1917–1921 років. Кн. 1. К.: Наукова думка, 2011. С. 336.

³ ЦДАВО України. Ф. 2586. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 20зв.

більшовиками допускався лише з особливого дозволу їхнього харківського консула, місце знаходження якого на той час ніхто вже не міг встановити)¹.

Паралельно більшовицька Росія формувала в Україні армію терористів, які мали за мету фізичне усунення гетьмана й здійснення військового заколоту, що мав розбурхати масштабне повстання проти існуючої влади. Як бачимо, водночас із планами збройного повстання, який організували українські соціалісти, був розроблений і план фізичного знищення П. Скоропадського, який готували російські більшовицькі та лівоесерівські агенти, позаяк у спецслужб РСФРР (на відміну від українських опозиційних діячів) було достатньо відповідних кадрів терористів та практичного досвіду, і в цьому рельєфно видно більшовицьку кооперацію з планами заколоту українських соціалістів (т. зв. групою Винниченка – Шаповала), під прапори недовзі організованої котрими Директорії комуністи влиють усі свої терористичні та бойові підрозділи та загони для повалення гетьманської Української Держави.

Утім, сили спецслужб Власного Штабу гетьмана, військової розвідки і контррозвідки Генерального штабу та Державної Варти МВС не могли замінити повноцінної армії, а тому вони, передбачаючи антигетьманський заколот Директорії і подальше за ним військове вдертя з боку Росії, об'єктивно не могли протистояти організованим військовим підрозділам української опозиції, військовикам-путчистам та бойовим з'єднанням російських радянців, що недовзі стали в авангарді протигетьманського виступу і які восени 1918 р. почали діяти зкоординовано й під єдиним воєнно-політичним керівництвом, про що й засвідчать події жовтня – грудня 1918 р. і що, врешті-решт, призведуть до повалення Гетьманату П. Скоропадського та знищення Української Держави².

¹ ЦДАВО України. Ф. 2586. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 20зв.

² Докладніше див.: Гай-Нижник П. Павло Скоропадський і Власний Штаб гетьмана всієї України: боротьба за владу і державність; Гай-Нижник П. 1918-й: два перевороти.